

I. ROZPRAWY I ANALIZY

Anna Pajdzińska
(Lublin)

JAKA WOLA, TAKA DOLA

Artykuł stanowi próbę rekonstrukcji obrazu WOLI utrwalonego w polszczyźnie. Analizie zostały poddane: definicje leksykograficzne wyrazu *wola*, rodzina słowotwórcza, którą on tworzy, relacje semantyczne, w jakie wchodzi, konstytuowane przezeń konstrukcje syntaktyczne, utrwalone połączenia, których jest komponentem, wreszcie etymologia słowa. Dane językowe potwierdzają to, że w naszym kręgu kulturowym wola jest przypisywana nie tylko ludziom (zarówno jednostce, jak i zbiorowości), lecz także Bogu. Starsze słowniki języka polskiego wskazują, iż dawniej była uznawana za siłę / potęgę ducha / duszy, współcześnie ujmuje się ją jako właściwość ludzkiej psychiki; uwydatniony zostaje jej bardziej egoistyczny niż altruistyczny charakter – nastawienie na realizację własnych celów i zaspokojenie swoich potrzeb. Niezmiennie jest wiązana ze sferą aktywności i dokonywaniem wyborów, przypisuje się jej funkcję stymulującą: to dzięki woli człowiek wyznacza sobie cele i dąży do ich realizacji, z tego też powodu jest czymś cennym, pożądanym. Utrwalone w naszym języku przeświadczenia dotyczące woli w pełni korespondują z tematami dyskusji filozoficzno-naukowych: czym jest wola?, czy ludzka wola jest wolna?, gdzie przebiega granica między wolą a różnorodnymi koniecznościami, jakim podlega człowiek?

SŁOWA KLUCZOWE: językowy obraz świata, wartościowanie, wola, wolność, samowola

Wola – zdolność lub dyspozycja ludzi do podejmowania decyzji i wysiłków w celu zrealizowania określonych zamiarów bądź przyjęcia pewnych postaw, a odrzucenia innych – stanowi jedną z cech odróżniających człowieka od pozostałych istot żywych. Można ją uznać za wyraz ludzkiej tożsamości: to, czego człowiek pragnie lub na co się decyduje (czasem wbrew pragnieniom), określa, kim jest i jaki jest, gdyż w chceniach oraz uwarunkowanych

nimi decyzjach i działaniach ujawnia się jego „ja”, a jednocześnie tworzy się i wzbogaca osobowość. W życiu społecznym wola jest mechanizmem wyznaczającym i regulującym stosunki międzyludzkie. Dla naszego kręgu kulturowego znamienne jest ponadto przypisywanie woli Bogu i dostrzeganie jej wagi w sferze religijnej. Wszystko to sprawia, że wola jest kategorią interesującą nie tylko filozofów, psychologów i teologów, lecz także zwykłych ludzi, których aktywność poznawcza odzwierciedla się w języku.

Wychodząc z założenia, że każdy język wyraża swoisty dla danej kultury sposób ujmowania świata i preferencje człowieka-członka owej kultury, w swoim artykule podejmuję próbę rekonstrukcji przeświadczeń o tej kategorii utrwalonych w polszczyźnie. Wolitywność cechuje bardzo wiele przejawów świadomej ludzkiej aktywności, co oczywiście odbija się w strukturach semantycznych ich nazw. Należą do nich m.in.: nazwy działań motywowanych wolą (*dążyć do, starać się, żeby...* itp.), nazwy stanów woli, które mogą determinować przyszłe stany rzeczy (np. *chcieć, pragnąć*), jednostki oznaczające stan wolitywno-intelektualny poprzedzony aktem postanowienia (*zamierzać, mieć zamiar, nosić się z zamiarem*), konstrukcje oznaczające gotowość działania (*być gotowym, być nastawionym, być skłonny, być zdecydowanym*), jednostki oznaczające dokonanie aktu woli (np. *zdecydować (się), postanowić*), czasowniki oznaczające świadome czynności intelektualne odnoszące się do przyszłości (m.in. *planować, projektować, obmyślać, kalkulować, knuć*), czasowniki oznaczające stany mentalne i/lub emocjonalne (m.in.: *oczekiwać, że..., liczyć, że...*), czasowniki mówienia wyrażające zgodę na coś lub jej brak (*zgadzać się, odmawiać* itp.), czasowniki oznaczające pozytywne lub negatywne akty dyrektywne (m.in.: *rozkazywać, kazać, żądać, wymagać, zakazywać, zabraniać*), oznaczające akty nakłaniania wbrew woli odbiorcy (m.in.: *nalegać, zmuszać, przymuszać*), oznaczające prośbę (*prosić, dopraszać się, błagać, domagać się* itp.), oznaczające namowę (m.in. *namawiać, radzić, polecać, przekonywać, odwozić od czegoś*). Inny przykład stanowią przysłówki służące do wyrażenia postaw wolitywnych typu *chętnie, ochoczo, niechętnie*. Tak ogromnej liczby jednostek leksykalnych nie sposób tu nawet wymienić, tym bardziej niemożliwe jest ich uwzględnienie w rozważaniach¹, poprzestaną zatem na podstawowych wykładnikach językowych interesującego nas pojęcia. Poddam analizie różnego rodzaju dane: definicje leksykograficzne wyrazu *wola*, rodzinę słowotwórczą, którą on tworzy, relacje semantyczne, w jakie wchodzi, konstytuowane przezeń konstrukcje syntaktyczne, utrwalone połączenia, których jest komponentem, wreszcie jego etymologię.

¹ Niektóre z nich były już przedmiotem opisu, patrz np.: Grochowski 1978; 1980; Marcjanik 1980; Chojak 2006; Danielewiczowa 2008; Gugala 2008.

Etymolodzy są zgodni, że słowo *wola* należy do najstarszej części polskiego zasobu leksykalnego, przejętej z języka prasłowiańskiego (Brückner 1985: 630; Boryś 2006: 707; Długosz-Kurczabowa 2003: 533–534). Prasłowiańskie **volja* kontynuowało praindoeuropejskie **vol-//*vel-* ‘wola, chęć, pragnienie’. W polszczyźnie wyraz początkowo oznaczał ‘uwolnienie wsi od danin’ i – na zasadzie metonimicznego przeniesienia – ‘wieś uwolnioną od takich świadczeń’ (śląd tego pozostał w wielu nazwach własnych mających postać: *Wola, Wólka, Wolnica*, z ewentualnymi członami określającymi). Już jednak od XIV wieku funkcjonowało również znaczenie ‘chcenie, pragnienie; siła duszy’.

Opisy leksykograficzne w starszych słownikach języka polskiego ukazują związek woli ze sferą duchową człowieka i zarazem z religią. *Wola* definiowana jest jako: ‘siła duszy’ (SL), ‘wewnętrzna władza ducha naszego’ (SWil), ‘siła ducha wyznaczająca cele i dążąca do ich przeprowadzenia; wola chcenia lub niechcenia’ (SW). Tylko opis w SWil ujął rzecz oczywistą dla ówczesnych ludzi – istnienie woli Boga („prawo powszechne wszechświata, który został stworzony i rządzi się tak jak Bóg chce w całości, wszechmoc i wszechmocność Boga rządząca losami jednostek i całości świata”), ale i w dwu pozostałych dziełach implikuje to materiał ilustracyjny. Już w pierwszym słowniku języka polskiego cytowany jest fragment modlitwy: *Bądź wola Twa (Boże), jako w niebie tak i na ziemi* z komentarzem: „daj, abyśmy się wyrzekłszy własnej woli, twej posłuszni byli”. Leksykografowie zarejestrowali także połączenia *wola boża* a. *bo-ska*, *wola nieba* a. *niebios* oraz frazeologizmy wyrażające stosunek człowieka do Boga *stań się wola boża* i *stań się wola Jego* – ludzką uległość, zdanie się na to, co On da, wyrzeczenie się własnej woli, z ufnością, że „Bóg chce, żeby wszyscy ludzie zostali zbawieni” (1Tym 2, 4). Religia rzutowała również na ukierunkowanie ludzkiej woli: jej aktywność miała się przejawiać w czynieniu dobra. Implikuje to kilka przykładów umieszczonych w SL: *Mało na tym, że kto ma wolą, kiedy nie ma dobrej; dobra wola zawdy za uczynek stoi; Prosiły córki ojca, aby dobrą wolą okazał pielgrzymowi w domu swym; Lepiej być proszonym na jarzynę z dobrą wolą, niżli na tłuste ciele z nienawiścią; O dobryż chleb! gdy jest z solą, Dany gościom z dobrą wolą; I chleb smaczny z solą, Kiedy z dobrą wolą*. W przywołanych cytatach występuje wyrażenie *dobra wola*, oznaczające życzliwość, przychylność, uczciwość zamierzeń². Jego antonimem jest *zła wola* – określenie chęci szkodenia innym i czyichś nieuczciwych zamiarów.

² Związek ten był również używany w innym znaczeniu, o czym dalej.

Przez powojenne słowniki języka polskiego *wola* jest definiowana nieco inaczej. Przede wszystkim zmienia się *genus proximum*, nie ma już mowy o sile / władzy ducha / duszy, w to miejsce pojawia się: ‘zdolność’ (SJP-Dor), ‘psychiczna zdolność człowieka’ (ISJP, USJP³) lub ‘dyspozycja psychiczna człowieka’ (SSz, SWJP). Bardziej szczegółowo jest też określona *differentia specifica*, choć da się zauważyć w tym zakresie pewne różnice między eksplikacjami. Najogólniejsza charakterystyka występuje w SJP-Dor: ‘[zdolność] do czynności dowolnych, do świadomego i zamierzonego wykonywania pewnych czynności, a powstrzymywania się od innych’. W pozostałych słownikach jest to skonkretyzowane: ‘do świadomego i celowego regulowania swego postępowania’ (SSz, ISJP, USJP) bądź ‘kierowania swoim postępowaniem’ (SWJP), ‘do podejmowania decyzji’ (SSz, SWJP, ISJP, USJP), ‘i wysiłków w celu realizacji pewnych działań’ (SSz, USJP), ‘przyjęcia pewnych postaw’ (SSz, ISJP, USJP), ‘a zaniechania innych’ (SSz, USJP) albo ‘odrzućcia innych’ (ISJP). Podobne treści, trochę odmiennie jednak strukturalizowane, zawiera druga część definicji w SWJP: ‘dokonywania wyborów, działania w celu realizacji zamierzonych zadań’. *Wola* jest ujmowana zatem jako właściwość psychiki; uwydatniony zostaje jej bardziej egoistyczny niż altruistyczny charakter – nastawienie na realizację przez jednostkę własnych celów i zaspokojenie swoich potrzeb. I dawne, i nowsze opisy leksykograficzne wiążą ją jednak niezmiennie z ludzkimi chceniami, aktywnością i swobodą dokonywania wyborów, przypisują funkcję stymulującą – to dzięki woli człowiek wyznacza sobie cele i dąży do ich realizacji.

Innego typu dane językowe⁴ charakterystykę tę zdecydowanie wzbogacają. Co znamienne – chociaż w językowym obrazie świata *wola* nie jest właściwością wyłącznie człowieka, ma ją także Bóg⁵, wszystkie rozpatrywane dalej wyrażenia dotyczą jedynie ludzi. Można to tłumaczyć, z jednej

³ Sformułowania występujące w tych słownikach różnią się jedynie szykiem dwu pierwszych członów.

⁴ Jest ich we współczesnej polszczyźnie dużo, ale w przeszłości formacji bezpośrednio lub pośrednio motywowanych przez słowo *wola* oraz frazeologizmów, zawierających je w składzie leksykalnym, było jeszcze więcej, część tych jednostek wyszła z użycia, np. *wolej* ‘raczej, lepiej’, *woleństwo* ‘forma zależności chłopca od pana’, *wolnica* ‘wolna sprzedaż’, ‘wolni Kozacy’, *wolnik* ‘suweren’, *wolnić* ‘czynić wolnym’, *zwolić* ‘wybrać’, *jeśli wola* – wyrażenie kierowane do kogoś w znaczeniu ‘(zrobisz coś) jeśli będziesz miał ochotę’. Pozwała to sądzić, że dawniej *wola* była dla ludzi czymś jeszcze ważniejszym niż współcześnie.

⁵ Oprócz wymienionych już frazeologizmów potwierdzają to funkcjonujące w polszczyźnie związki *ktos poczuł wolę bożą* ‘ktos poczuł powołanie do czegoś’ (zwykle do stanu duchownego, do zakonu), żart. ‘ktos poczuł popęd płciowy lub jest dojrzały do małżeństwa’ oraz *wola boska i skrzypce*, żartobliwy wyraz poddania się temu, co będzie.

strony, niedostępnością *sacrum* dla ludzkiego poznania, z drugiej – działaniem tabu językowego. W świecie ludzkim wola przysługuje zarówno jednostkom (*moja, twoja wola, wola ojca, szefa*), jak i grupom, zbiorowościom, traktowanym jednak jako pewna całość (*wola narodu, społeczeństwa, większości, rządu, dyrekcji, drużyny, zespołu, zbiorowa wola*), która może być również oznaczana metonimicznie (*wola Lublina, prawej strony sali*). Fakt, że wola stanowi znamioną właściwość jednostki lub zbiorowości, uwypukla wyrażenie *własna wola*, występujące w swobodnych połączeniach wyrazowych, np. *postępuje według własnej woli*, oraz jako komponent frazeologizmów *ktoś ma swoją* a. *własną wolę* ‘ktoś ma swoje cele, zamiary, stara się być niezależny, podejmując decyzje i dokonując wyborów’ i *z własnej (nieprzymuszonej) woli* ‘bez przymusu’. Konstrukcje dopełniaczowe pozwalają też określić to, czego ktoś zdecydowanie chce: *wola życia, walki, pojednania, porozumienia, dyskusowania, pokonania choroby, porzucenia nalogu, zostania mistrzem* itd. Nietrudno zauważyć, że z wolą nie są związane pragnienia o podłożu emocjonalnym czy biologicznym, w jej zakresie mieszczą się jedynie działania zależne od podmiotu i leżące – przynajmniej subiektywnie – w sferze jego możliwości. Czyichś chęci inni nie poznają dopóty, dopóki nie zostaną uzewnętrznione: *ktoś ujawnia swoją wolę, ktoś objawia swoją wolę, ktoś oznajmia swoją wolę*. Szczególny przypadek określa związek *ostatnia wola*. Oznacza on ustnie lub pisemnie wyrażone życzenia lub rozporządzenia osoby, która jest bliska śmierci, bądź testament.

W świetle języka relacja między człowiekiem a jego wolą jest skomplikowana. Pewne frazeologizmy przypisują dominację człowiekowi, np. *ktoś ma wolę, ktoś kieruje się wolą czegoś, ktoś czuje się panem / panią swojej woli*, ale zwrot *kimś kieruje wola czegoś* ukazuje wolę jako agensa, który powoduje człowiekiem. Związki *komuś towarzyszy wola czegoś* i *kogoś opuściła wola czegoś* wprawdzie sugerują bardziej równorzędne stosunki, lecz i tym razem pozycję mianownikowego podmiotu – wykładnika agensa zajmuje *wola*; jej autonomia jest niewątpliwa. Jako mniej skomplikowana jawi się kwestia umiejscowienia woli: połączenia wyrazowe *ktoś ma w sobie wolę czegoś* i *ktoś nie znalazł w sobie woli czegoś* (częściej używane z negacją) wskazują, że lokalizujemy ją wewnątrz człowieka.

Negatywne konotacje wyrażenia *bez woli (i ambicji)* i derywowanego odeń przymiotnika *bezwolny* ‘taki, który nie umie lub nie może kierować się własną wolą i łatwo podporządkowuje się komuś’ oraz pochodnych od niego formacji, przysłówka *bezwolnie* i rzeczownika *bezwolność*, świadczą o naszym przekonaniu, że wola jest czymś cennym, pożądanym. Pozytywne wartościowanie woli sygnalizują także zwroty *ktoś stracił wolę czegoś* i *ktoś*

odzyskał wolę czegoś, czasowniki *stracić* i *odzyskać* łączą się bowiem jedynie z nazwami obiektów ocenianych dodatnio.

Za ważny parametr woli, różnicujący ludzi, ale też zmieniający się u jednostki, uznajemy siłę, co odzwierciedlają połączenia: *siła woli*, *czyjaś wola słabnie*, *silna wola* i *słaba wola* – oczywiście im ktoś ma silniejszą wolę, tym lepiej: jest bardziej konsekwentny w działaniu, wytrwały, nieustępliwy⁶. Przymioty te są określane również za pomocą frazeologizmów: *żelazna wola*, *nieugięta wola* i *niezlomna wola*. U ich podstaw leży konceptualizacja woli jako bytu materialnego odpornego na działanie siły zewnętrznej. W sposób najbardziej pośredni wyraża to pierwszy z wymienionych związków, którego człon przymiotnikowy prymarnie znaczy ‘zrobiony z żelaza’, dopiero w znaczeniach sekundarnych aktualizują się konotacje ‘twardości’, ‘trwałości’, ‘niezmienności’ *żelaza*. Człony dwu pozostałych związków informują, że coś nie daje się giąć ani łamać. Pozytywnie wartościowaną cechą woli jest ponadto stałość, niezmiennność, co poświadczają wyrażenia *niezachwiana wola* i *nieodmienna wola*.

Wolę łączymy ze swobodą, rozumianą jako pozytywnie wartościowana niezależność, możliwość samodzielnego działania i dokonywania wyborów. Świadczą o tym: derywacja semantyczna (dawniej słowo *wola* znaczyło również ‘wolność, swoboda’), związek *wolna wola* w obu znaczeniach ‘swoboda wyboru sposobu postępowania, nieograniczona przez Boga, los lub historię’ i pot. ‘rób, co chcesz, masz prawo wyboru’, wyrażenie *do woli* ‘dostatecznie dużo, tyle, ile się chce’ oraz liczne derywaty, np. *wolny*, *wolność* ‘w odniesieniu do osoby: możliwość swobodnego działania’, *niewola*. W tym miejscu należy też wrócić do wyrażenia *dobra wola*, które – jak już sygnalizowałam – w dawnej polszczyźnie było polisemiczne i określało nie tylko życzliwość, przychylność, uczciwość zamierzeń, lecz także możliwość samodzielnego dokonywania wyborów, swobodnego podejmowania decyzji. Wyrażenie to bezpośrednio lub pośrednio motywuje powstałe w XIV-XV wieku formacje: *dobrowolny*, *dobrowolnie*, *dobrowolność*, *dobrowoleństwo*, poza ostatnią funkcjonujące do dziś, podobnie jak frazeologizm z *dobrej woli* ‘nie pod przymusem’.

Pozytywne wartościowanie nie dotyczy jednak swobody rozumianej jako odrzucenie wszelkich ograniczeń regulujących stosunki międzyludzkie, co

⁶ Por. *Dzięki silnej woli, pracowitości, można pokonać nawet największe przeciwności losu...* (ISJP); *Z twoimi zdolnościami, przy silnej woli prędko się nauczyć można wszystkiego* (SF); *Dzięki sile woli sam wydobył się z natogu* (WSFJP). Podobny wydźwięk mają frazy notowane przez NKPP: *Trudność ustąpi, gdy wola przystąpi*; *Gdzie jest wola, jest i wyjście*, a porzekadło, które posłużyło mi za tytuł tego szkicu, wolę ukazuje wręcz jako warunkującą jakość ludzkiego życia.

dobrze pokazuje historia wyrazów *samowola* i *swawola* (oraz jednostek od nich pochodnych). Zaczniemy od drugiego z nich, starszego⁷. Jest to zrost utworzony od wyrażenia *swa wola*, które już w średniowieczu miało charakter utarty, używane było na oznaczenie własnej, niezależnej decyzji, niczym nieprzymuszonej. Dość szybko stało się nacechowane negatywnie, zwykle używano go bowiem na określenie postępowania nieliczącego się z nikim i niczym. Wolność była i jest dla Polaków jedną z najważniejszych wartości, ale w jej zakresie nie mieściły się działania samolubne, przekraczające normy prawne i moralne. „Przeciwstawienie wolności i swawoli w społeczeństwie szlacheckim było bardzo istotne, wyznaczało sposób myślenia ludzi tamtej epoki. Warto to podkreślić, gdyż współcześnie – jak się wydaje – taki antagonizm odchodzi nieco w zapomnienie” (Janowska 2011: 439). Swawola – nadmierne korzystanie z wolności – traktowana była jako wielka przywara, bliska pysze, anarchii i warcholstwu z jednej strony, z drugiej – negatywnie nacechowanej wolności obyczajów, frywolności czy wręcz rozpuście. Z czasem to drugie zwyciężyło, być może w wyniku specjalizacji znaczeniowej, od XIX wieku funkcjonowało przecież słowo *samowola*⁸, które także wyrażało negatywną ocenę kierowania się w postępowaniu jedynie własną wolą. Semantyczny punkt wyjścia obu wyrazów był podobny (strukturalnie: działanie z własnej woli, „z siebie samego”), początkowo też rozwijały się podobnie, ale punkt dojścia jest różny: współcześnie *swawola* zazwyczaj nie ma pejoratywnego charakteru i znaczy ‘wesoła, beztroska zabawa, psoty, figle’, tylko sporadycznie bywa wykładnikiem sensu ‘brak posłuszeństwa i samowolne działanie’, *samowola* zaś, zawsze używana z dezaprobata, nazywa działanie według własnej woli, nieliczące się z prawem ani z potrzebami i życzeniami innych ludzi. Negatywne nacechowanie mają również wyrazy pokrewne *samowolka* i *samowolny* oraz zwrot *ktoś dopuścił się samowoli*, którego człon werbalny nie pozostawia wątpliwości co do aksjologii członu nominalnego – czasownik łączy się z rzeczownikami nazywającymi zjawiska naganne społecznie: *ktoś dopuścił się przestępstwa, ciężkiego wykroczenia, czynów karygodnych, ogromnych nadużyć, kradzieży, zdrady, zbrodni* itd. Jednostki te eksponują egoizm, a nawet agresywność woli.

⁷ *Swawolę* zarejestrował już SL, ilustrując m.in. fragmentem *Zwierzciadła* Mikołaja Reja (XVI w.): *Gdy hamowana swawola nie będzie, Już jej niecnota na trzy głosy gędzie*. Bardzo wymowny jest również inny kontekst: *swawola, wielka niewola, z dopiskiem „wolność fałszywa jest, czynić co się podoba”*. Odnotowane zostały także derywaty: *swawolny, swawolnie, swawolnik, swawolnica, swawolować* i in.

⁸ Po raz pierwszy zanotował ten leksem dopiero SWil, w SL znajdziemy natomiast wyrazy *samowolny, samowolnie* (XVII w.) i *samowolność* (XVIII w.).

Wolę wiążemy także – co pokazują frazeologizmy: *wysiłek woli*, *wysiłkiem woli*, *ostatnim wysiłkiem woli*, przestarz. *ktoś wyteęza wolę* i *ktoś natęza wolę* – z wysiłkiem. Ale i ludzkie wysiłki mogą być nakierowane na wolę w celu jej doskonalenia – dokumentują to zwroty *ktoś kształtuje* a. *kształci (swoją) wolę*, *ktoś wyrabia (sobie) wolę*.

Wspomniane już antonimiczne połączenia *dobra wola* i *zła wola* najlepiej chyba uświadamiają, że wola może być czynnikiem twórczym, pozytywnie wpływającym na relacje międzyludzkie, lub destrukcyjnym, negatywnie działającym w obrębie pewnej społeczności. Tę samą opozycję wyrażają związki *ludzie dobrej woli* ‘ludzie mający dobre intencje i zamiary, tacy, na których można polegać, którym można ufać’⁹ i *ludzie złej woli* ‘ludzie o złym nastawieniu i nieuczciwych zamierzeniach względem kogoś lub czegoś’. Pozytywny wymiar woli akcentują ponadto połączenia: *akt* a. *gest dobrej woli* ‘czyn, który jest wyrazem dobrych intencji’ i *ktoś okazał maksimum dobrej woli* ‘ktoś zachował się bardzo życzliwie, zrobił to, co w danej sytuacji było możliwe’. Należą one do licznej grupy poświadczeń tego, że wola „występuje na zewnątrz w czynie” (SWil). Wśród nich najogólniejszy sens wyraża związek *akt woli* ‘czyn, który wynika z czyjejs świadomej decyzji’¹⁰. Z kolei zwrot *ktoś przeprowadza swoją wolę* nazywa urzeczywistnianie przez podmiot własnych chęci. Kilka wyrażen komunikuje, że pewien stan rzeczy mieści się w zakresie stanów projektowanych przez czyjąś wolę, choć kto inny przyczynia się (przyczyni się) do jego zaistnienia: *z czyjejs woli*, *stosownie do czyjejs woli*, *zgodnie z czyjąś wolą*, *zadość czyjejs woli*¹¹. Także zwroty *ktoś wypełnia* a. *spełnia czyjąś wolę* i *ktoś wykonuje czyjąś wolę* nazywają działania zgodne z czyimiś życzeniami, pragnieniami, urzeczywistniające je. Diametralnie odmienną sytuację określają związki *wbrew czyjejs woli* i *na przekór czyjejs woli*.

W przestrzeni międzyludzkiej jednostki na siebie oddziałują, w relacje wodzą również ich wole. Polszczyzna odzwierciedla różnego typu sytuacje. Egoistyczny charakter woli eksponują zwroty *ktoś narzuca komuś swoją wolę* i *ktoś nagina kogoś do swojej woli*, określające dążenia, by kogoś

⁹ Por. słowa znanego utworu *Dziwny jest ten świat*, śpiewanego przez Czesława Niemena: „Lecz ludzi dobrej woli jest więcej i mocno wierzę w to, że ten świat nie zginie dzięki nim”.

¹⁰ Nie każdy czyn jest taki, sytuację diametralnie odmienną określa połączenie *mimo woli* ‘(robić coś) bez zamiaru zrobienia tego, a czasem nawet wbrew własnej chęci’.

¹¹ Dawniej funkcjonowało jeszcze wyrażenie *po woli*, od którego został utworzony przymiotnik *powolny* ‘podporządkowujący się bez oporu czyjejs woli; posłuszny, uległy’. Wyraz ten jest współcześnie polisemiczny, a podane znaczenie traktuje się jako nieco przestarzałe, częściej używane są zwroty *ktoś jest powolny komuś* i *ktoś jest powolnym narzędziem w czyimś ręku* ‘ktoś w pełni podporządkował się komuś, ulegle robi wszystko, czego ten ktoś chce’.

sobie podporządkować, skłonić go do pożądanego przez siebie zachowania. Do drugiego z frazeologizmów podobny jest zwrot *ktoś nagina czyjąś wolę* (*do swoich celów, życzeń* itd.), inaczej jednak ujmuje stan rzeczy: obiektem działania jest wola drugiej osoby, nie zaś ta osoba, jak w pierwszym wypadku, w którym – dodajmy – punkt odniesienia stanowi wola podmiotu sprawczego. Reakcja drugiego człowieka bywa różna. Może on *poddać się* lub *ulec czyjejś woli*, czyli podporządkować się komuś, czyimś chęciom, pragnieniom, zacząć zachowywać się zgodnie z czyjąś wolą, bądź *opierać się*, *przeciwstawiać się*, *sprzeciwiać czyjejś woli*, a zatem nie aprobować czyichś chceń i dawać temu wyraz swoim zachowaniem. W obu wypadkach wola jest konceptualizowana jako egoistyczna i agresywna istota, dążąca do dominacji. Jeszcze inną sytuację nazywa zwrot *ktoś szanuje czyjąś wolę* – oznacza on, że dana osoba zachowuje się w pewnym zakresie tak, jak ktoś chciał, by się zachowywała.

Stymulowane przez wolę działania nakierowane na drugiego człowieka / innych ludzi nazywa też wiele derywatów zawierających rdzeń *wol-*, np.: *zezwolić*, *pozwolić*, *wyzwolić* (wcześniej *wywolić*), *uwolnić*, *zwolnić*, *zniewolić*, *zadowolić*.

Jednostek z rdzeniem *wol-* lub zawierających w swym składzie taki komponent leksykalny jest w polszczyźnie bardzo wiele, a duża aktywność słowotwórcza i frazeologiczna stanowi na poziomie języka wyraziste świadectwo zainteresowania daną kategorią. Analiza tych jednostek umożliwia rekonstrukcję przeświadczeń o naturze woli. Najczęściej przypisuje się jej aktywność – jest stymulatorem ludzkich zachowań. Podstawą aktywności woli są siła i swoboda działania. Często też wskazuje się na: wytrzymałość, niezależność, twardość, stałość, opór, stanowczość, odporność i wytrwałość woli. Są to cechy akceptowane społecznie. Z ujemną oceną spotykają się natomiast: słabość, uległość, chwiejność, agresja i egoizm. Na uwagę zasługuje utrwalone w języku przekonanie, że człowiek ma wpływ na własną wolę – może ją kształtować, wzmacniać i doskonalić. Wzbogaca to człowieka, wpływa na rozwój jego osobowości. W polszczyźnie wolę wiąże się także z podejmowaniem wysiłku. Wola jako siła czy zdolność jest poza moralnością, ocenie moralnej podlegają natomiast chęci, pragnienia czy dążenia, które mogą być zarówno rozumne i moralne, jak też nierozumne i amoralne. Chęci i wola inicjują działania i doprowadzają do realizacji zamiarów, można więc uznać, że podstawową funkcją woli jest funkcja kreatywna, twórcza. Działanie woli może być kontrolowane przez działanie w człowieku drugiej siły, którą nazywamy *sumieniem*.

Na zakończenie warto dodać, że obraz woli wyłaniający się z polszczyzny jest podobny – oczywiście w zakresie, jaki interesował badacza – do obrazu,

który naszkicował Jurij D. Apresjan (1995), analizując dane języka rosyjskiego. Trzeba też podkreślić dużą zbieżność zagadnień, stanowiących przedmiot namysłu użytkowników języka, z problematyką dociekań filozoficzno-naukowych – potoczne sądy dotyczą m.in. tego, czym jest wola, czy wola człowieka jest wolna, gdzie przebiega granica między wolą a różnorodnymi koniecznościami, jakim podlega człowiek.

Literatura

- Apresjan Jurij D., 1995, *Obraz čeloveka po dannym jazyka: popytka sistemnogo opisanija*, „Voprosy jazykoznanija”, 1.
- Boryś Wiesław, 2006, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brückner Aleksander, 1985, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wyd. IV, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Chojak Jolanta, 2006, *Semantyka i składnia czasowników oznaczających reakcje słowne*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Danielewiczowa Magdalena, 2008, *Wiedza i niewiedza. Studium polskich czasowników epistemicznych*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Katedra Lingwistyki Formalnej.
- Długosz-Kurczabowa Krystyna, 2003, *Nowy słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grochowski Maciej, 1978, *Charakterystyka semantyczna wyrażen woliwunych*, „Polonica” IV.
- Grochowski Maciej, 1980, *Pojęcie celu. Studia semantyczne*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Gugała Marta, 2008, *O woliwunności w połączeniach czasownika (nie)chcieć w zdaniach z subiektem nieosobowym*, [w:] *Pojęcie – słowo – tekst*, red. Renata Grzegorzyczkowa, Krystyna Waszakowa, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Janowska Aleksandra, 2011, *Polak żyje w wolności. Wolność indywidualna i społeczna w polszczyźnie*, [w:] *Humanizm w języku polskim. Wartości humanistyczne w polskiej leksyce i refleksji o języku*, red. Aleksandra Janowska, Magdalena Pastuchowa, Radosław Pawelec, Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Marcjanik Małgorzata, 1980, *Czasowniki modalno-kauzatywne we współczesnej polszczyźnie. Analiza łączliwości czasowników oznaczających rozkaz, prośbę, namowę, zakaz, pozwolenie*, Zielona Góra: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Wykaz skrótów

- ISJP – *Inny słownik języka polskiego*, red. Mirosław Bańko, Warszawa 2000, t. 2, s. 1036–1037.
- NKPP – *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, red. Julian Krzyżanowski, Warszawa 1972, t. 3, s. 751–752.

- SF – Stanisław Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 1977, t. 2, s. 600–601.
- SJPDor – *Słownik języka polskiego*, red. Witold Doroszewski, Warszawa 1967, t. 9, s. 1224–1225.
- SJPSz – *Słownik języka polskiego*, red. Mieczysław Szymczak, Warszawa 1981, t. 3, s. 747.
- SL – Samuel B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1814, t. 6, s. 283–285.
- SW – Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1919, t. 7, s. 684–686.
- SWil – Adam Zdanowicz i in., *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861, s. 1886.
- SWJP – *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. Bogusław Dunaj, Warszawa 1996, s. 1241.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. Stanisław Dubisz, Warszawa 2003, t. 5, s. 164–165.
- WSFJP – Piotr Múldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003, s. 887.

JAKA WOLA, TAKA DOLA ‘YOUR WILL IS YOUR FATE’

The article is an attempt to reconstruct the linguistic view of the Polish concept of WOLA (will). The analysis is concerned with: the lexicographic treatment of the word *wola*, its word-formation family, its semantic relations with other words, the syntactic constructions in which it occurs, fixed collocations, and etymology. Linguistic data show that in Polish culture “wola” is attributed not only to people (both individuals and communities) but also to God. Older dictionaries show that “wola” was regarded as a spiritual force (of the soul), whereas now it is treated as a property of the human psyche. Foregrounded are its egoistic rather than its altruistic aspects: the desire to realize one’s goals and satisfy one’s needs. It has always been treated as a stimulus in decision-making: thanks to one’s will, people set goals to themselves and try to achieve them; therefore, “wola” is something precious and desired. The linguistic view of WOLA fully agrees with philosophical debates: What is will? Is human will free? Where is the boundary between will and the various exigencies of human life?

KEY WORDS: linguistic worldview, will, freedom, self-will